

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРІОРИТЕТИ – СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ШЛЯХУ ДОСЯГНЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРИНЦИПІВ

Статтю присвячено визначенню поняття «демократія», її аспектів, ознак та принципів. Зазначено основні перешкоди демократичного розвитку країни та роль політичної еліти у демократизації українського суспільства. Автор визначає складові концептуальної моделі демократизації суспільства.

Ключові слова: демократія, політична еліта, демократизація суспільства, громадянське суспільство, європейські цінності, європейський досвід, правова держава.

Статья посвящена определению понятия «демократия», ее аспектов, признаков и принципов. Отмечены основные препятствия демократического развития страны и роль политической элиты в демократизации украинского общества. Автор определяет составляющие концептуальной модели демократизации общества.

Ключевые слова: демократия, политическая элита, демократизация общества, гражданское общество, европейские ценности, европейский опыт, правовое государство.

The article is devoted determination of concept «democracy», its aspects, signs and principles. The basic obstacles of democratic development of country and role of political elite are marked in democratization of Ukrainian society. An author determines the constituents of conceptual model of democratization of society.

Key words: democracy, political elite, democratization of society, civil society, European values, European experience, legal state.

«Демократія – це не тільки та не стільки цінність, скільки засіб, механізм оптимізації суспільного життя» (Свген Смотрицький) [6].

На думку керівника Центру українських досліджень Інституту Європи Російської академії наук, редактора журналу «Современная Европа», кандидата історичних наук Віктора Мироненко визначення демократії наступне: «Демократія – це не аксіома, це теорема, яку треба доводити щодня. Демократія є процесом, у якому беруть участь усі громадяни, це перш за все свобода людини, її вибір жити так, як вона хоче та може жити. Європейська модель демократії є ближчою для нас. Європейський досвід враховує і систему законодавства, і традиції (насамперед традиції магдебурзького права). Але, на жаль, навіть на найвищому рівні у нас відсутнє цілісне уявлення про Європейський Союз та його принципи демократії. Хоча, нам варто враховувати кращі світові, зокрема європейські, практики» [2].

Загальновідомо, що для формування «європейського суспільства» в Україні потрібна його демократизація, яка в першу чергу виявляється у формуванні громадянського суспільства. Структури громадянського суспільства є організмом, який знаходиться у стані постійного саморозвитку і може гарантувати певну соціальну стабільність, гармонію та еволюційний шлях розвитку усього суспільства.

15 вересня у світі традиційно відзначається

Міжнародний день демократії. Як зазначила Високий представник ЄС з питань спільної зовнішньої і безпекової політики Кетрін Ештон, оприлюднюючи заяву від імені Євросоюзу, що «... демократія є сутністю Європейського Союзу. Це не лише один із фундаментальних принципів ЄС – підтримка демократії проголошена метою зовнішньої політики Союзу. Демократія, права людини, безпека, належне управління та стабільний розвиток нерозривно пов'язані між собою. Демократичні принципи та цінності є також ключовими для підтримки подолання бідності, економічного розвитку та статевої рівності в довгостроковій перспективі, – наголошено у заяві. – Вони – передумова для підзвітності та прозорості уряду, підтримки незалежної судової системи, вільних медіа та основа для захисту прав людини» [8].

Безумовно, гарантом дотримання гуманістичних цінностей і стандартів є демократія, що забезпечує рівність, мир, соціальну справедливість, безпеку громадян, відкритість, відповідальність. Важливими складовими демократії є плюралізм, толерантність, повага до чужої точки зору, визнання свободи совісті, гарантованого права на власність інших осіб. Важливими умовами демократичного суспільства є громадянська освіченість, компетентність, виховання поваги до прав людини, вміння знаходити компроміс. Люди повинні знати свої права та обов'язки, мислити критично й незалежно. Однак, попри всю важливість

демократії, її не можна ідеалізувати чи вважати панацеєю. Вона не створює гарантії щасливого та безтурботного життя, не є достатньою передумовою безконфліктного розвитку, а лише дає шанс на те, щоби вижити у співпраці з іншими народами світу. Демократія – це не універсальна модель суспільного устрою, це, перш за все, розмаїття національно-культурних форм життя, які базуються на відмінностях менталітету народів [3].

Не даремно завдяки утвердженню Україною незалежності відбулося відродження ліберально-демократичної традиції у вітчизняному конституціоналізмі – концепція демократичної, правової держави стала складовою частиною української державницької ідеології. Конституційне проголошення України як соціальної, правової держави зумовлює необхідність розвитку її саме такої конституційної моделі. Ця модель, її зміст, а також наповнення системою рис і принципів, притаманних соціальній, правовій державі, стали предметом пильної уваги не тільки з боку політиків, а й вітчизняних науковців, суспільства в цілому.

Поняття «соціальна, правова держава» слід розглядати як теоретичне і практичне визначення, таке, що спирається на конституційне проголошення країни соціальною і правовою. Конституція, проголосивши Україну соціальною, правовою державою, закріпила не так реальний, як бажаний стан держави, що констатується в її преамбулі [1]. Тому точнішим має бути твердження, що в Україні на сьогодні створено лише правові передумови для становлення і реального наповнення положень цієї концепції.

Досвід держав розвиненої демократії свідчить, що формування соціальної, правової держави – це складний і тривалий процес, який має спиратися, окрім іншого, на демократичне законодавство, неухильне додержання і виконання законів усіма суб'єктами суспільства, належний рівень правової культури і правосвідомості громадян, посадових осіб, повагу до права, знання громадянами своїх прав і свобод, юридичних обов'язків, уміння їх раціонально реалізовувати. А положення про соціальну державу насамперед має спиратися на потужне економічне зростання і відповідне унормування справедливих соціально-економічних відносин у суспільстві. Для побудови в Україні правової держави необхідно, щоб ті вимоги, які становлять її зміст, були реально втілені в життя. А це, своєю чергою, потребує завершення правової, політичної, економічної та соціальної реформ, виходу на засади сталого демократичного розвитку.

Головним засадничим підходом трансформаційних перетворень на шляху побудови правової держави має стати досягнення суспільного ладу, визначеності моделі політичного устрою. Тому взятий курс Президента України В. Ф. Януковича і його команди на налагодження ефективної взаємодії між вищими органами державної влади відповідно принципу її поділу, формування системи дієздатної, ефективної влади, кадрове забезпечення провідних ланок високо підготовленими професіоналами лягає у площину вимог концепції правової держави [4]. В цьому контексті імперативом постає також створення дієвого

механізму взаємодії та взаємної відповідальності Президента, парламенту й уряду у справі розробки та здійснення державної політики, структурування політичної системи суспільства тощо.

Україна – молода, незалежна держава, в якій міжнародна спільнота може спостерігати складний процес побудови демократичної держави на руїнах тоталітаризму. Наявність «де-юре» демократичних принципів та інститутів не дозволяє їй повністю сформувати демократичну політичну державу, поперше, як систему, оскільки без взаємозв'язку елементів як послідовного, так і зворотного система просто не існує. Виникає чимало труднощів і за рахунок того, що якісна демократія формується за допомогою єдиної консолідованої політичної еліти. Саме у цей момент на перший план виходить явище глобалізації, а її позитивність як процесу та цілі, зокрема для України полягає в тому, що люди, які вважалися і вважаються джерелом здійснення демократії, їх проблеми і власне розв'язання починають вирішуватися на високому загальносуспільному рівні.

Найвизначальнішим фактором демократичної побудови є залежність динамізму демократичних процесів від рівня політичної активності громадян від економічної, соціальної та політичної стабільності суспільства, від співвідношення політичних сил та від розвитку національної ідеї і правосвідомості.

Отже, чому ми не в змозі створити демократичну державу європейського зразка? Відповідь на це запитання цілком проста – рівень політичної активності громадян досить низький, не має економічної, соціальної і політичної стабільності суспільства. Щодо політичної стабільності, то мається на увазі рівень її демократичності чи декларування принципів демократії. Автор вважає, що доцільніше в цьому аспекті проблеми говорити про результати діяльності основних суб'єктів демократії і оцінювати рівень демократизації держави на основі виконаної роботи в плані конкретних багатосторонніх явищ та процесів. Українське суспільство охоплене своєрідною демократичною ейфорією – вірою в абсолютну силу демократії, її безмежні можливості і миттєві результати, проте на практиці все виявилось значно складнішим.

У своєму виступі Президент України В. Ф. Янукович заявив про подальше наближення України до ЄС. «... це наближення не є самоціллю, але є важливим для розвитку економіки, для реалізації інноваційних проектів, для поширення нових стандартів якості та для підвищення ефективності економічних структур. Ми можемо та мусимо стати європейцями, це стосується якості життя, захисту прав людини, прогнозованості та ефективності державної політики перед тим, як стане актуальним технічне питання запрошення України до ЄС» [5].

Україна повинна зацікавити собою Захід. А для цього необхідно розробити національну ідею, яка забезпечувала б Україні її місце в Європі (саме в Центрі Європи, там, де Україні належить бути географічно і ментально), а також опиралася на дві складові – спільну концепцію національної історії (для забезпечення спільного бачення минувшини) та чітку і зрозумілу стратегію соціального, економічного та політичного розвитку (для накреслення орієнтирів на майбутнє) [9].

У статті 1 Основного Закону України зазначено: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1]. Ми можемо казати, що наша демократія недосконала, модифікована, однак немає сумніву в тому, що Україна – демократична країна в контексті тих процесів, за якими ми її оцінюємо. Демократія є змістом руху нашої країни вперед, її існування.

Рівень демократії в нашій країні за показниками, на які звертає увагу світова спільнота, наче відповідає рівню найрозвиненіших демократичних країн Європи та Північної Америки: в українському парламенті представлено декілька політичних партій і блоків, достатня кількість депутатів згруповані в опозиційній фракції, а президент обирається всенародно. Але демократія від цього не збільшується. З'являються лише її нові назви і визначення. А до критеріїв демократизації країни долучаються суб'єктивні оцінки експертів, упевнених у тому, що демократії, кращої за їхню, у світі немає. Можна погодитися з експертами, що загалом Україна має досить непогані перспективи для розквіту демократії.

Наразі можна виокремити такі ознаки демократії в Україні: 1) принцип народного суверенітету; 2) громадянський консенсус, тобто принципова згода основної частини громадян дотримуватися встановлених правових умов, у межах яких мають досягатися часткові цілі. Цей принцип потребує використання форм і процедур, які дають змогу виявити політичну більшість. Основними серед них є представницьке правління та форми безпосередньої демократії; 3) правління більшої передбачає ще один принцип демократії – дотримання та охорону прав меншості [7]. Ми можемо впевнено стверджувати про наявність такого принципу в Україні; 4) участь народу в здійсненні державної влади. Влада в нашій країні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову гілки. Поділ влади та взаємна урівноваженість її гілок на основі механізму стримувань і противаг унеможливають зосередження державної влади в одному органі чи узурпацію її однією особою. Україні, на думку багатьох дослідників, потрібно ще розвивати свою систему стримувань і противаг; 5) принципи рівності і свободи. Українська держава встановлює певні вимоги, яким має відповідати діяльність кожного її громадянина. Межею свободи будь-якої людини є свобода інших людей. Принципи свободи та права деталізуються в Конституції України. Демократія передбачає надійні гарантії прав і свобод особи, в тому числі судові. Та чи повною мірою притаманне це нашій державі?; 6) ще одним принципом демократії є політичний та ідейний плюралізм, згідно з яким політичне життя має включати багато різних взаємозалежних і водночас автономних політичних груп. Безперечно, в Україні наявна багатопартійність. Плюралізм передбачає також політичне суперництво, наявність та офіційне визнання опозиції до влади.

Сучасні дослідники теорії ризиків стабільності демократії в різних країнах виокремлюють, наприклад, певні аспекти, які треба аналізувати: 1) населення та дохід; 2) національні пріоритети держави; 3) економіко-географічне положення; 4) уряд та соціальні служби; 5) культурні, релігійні та моральні цінності;

6) відкритість до зовнішніх зв'язків; 7) відкритість влади та її взаємодія з громадянами; 8) конституційні принципи та конфлікти в уряді; 9) гнучкість національних політичних інститутів; 10) роль армії, церкви, партій, преси, освітніх закладів у державі; 11) вплив та джерела опозиції панівній владі; 12) наявність військових виступів та терористичних актів; 13) кількість та умови утримання політичних в'язнів; 14) рівень офіційної корупції; 15) зовнішні відносини; 16) іноземні інвестиції; 17) міжнародні угоди; 18) членство в міжнародних організаціях; 19) позиція країни щодо певних міжнародних питань, голосування в ООН; 20) фінансова підтримка з боку інших держав; 21) ситуація в регіоні; 22) дотримання прав людини; 23) воля до влади та політична активність осіб при владі; 24) опозиція за межами країни; 25) долучення до терористичних актів у інших країнах; 26) дипломатичні конфлікти [12].

Однією з головних економічних перешкод демократичного розвитку сьогодні є відсутність середнього прошарку суспільства, малозабезпеченість більшої частини населення. А майбутнє демократії в країні, як відомо, пов'язане з розвитком її економіки.

Більшість дослідників одностайні в тому, що стабільність демократії залежить від широкій підтримки з боку громадян. Громадянське суспільство не може бути просто запозичене, воно має формуватися на основі традиційної культури з огляду на економічний і політичний розвиток країни, зростання добробуту і самосвідомість народу.

Як зазначає у своїй монографії «Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу» Фелікс Барановський інтеграція в ЄС для України не є самометою, а метою досягнення європейського рівня життя. Тому для того, щоб Україна мала можливість вважатися реальним кандидатом на вступ до ЄС, їй необхідно здолати чимало перешкод, а саме: досягти необхідного рівня економічного розвитку, забезпечити громадянам прийнятний, за мірками розвинутих демократій, рівень життя і захисту їх прав. Головний виклик для України, таким чином, полягає у необхідності відповідності її політичній системі прийнятим у демократичному світі критеріям. На цей виклик має відповісти політична еліта України, належним чином реалізуючи основні принципи демократичного розвитку суспільства. Політична еліта є головним соціальним суб'єктом політичних трансформацій, оскільки вибір рішень, що приймаються її представниками, це критично важливий чинник, який обумовлює розвиток і результати трансформаційних процесів [11].

Кандидат наук з державного управління О. В. Радченко додає, що повинна робити відповідальна політична еліта. А саме: сформувати державну програму демократичної просвіти, створити всі умови для формування європейських демократичних цінностей в українському суспільстві. Чи усвідомлюють це наші керманічі? Так. Чи хочуть вони це робити? Скоріше ні, бо політична кон'юнктура диктує їм вимогу боротьби за владу вже зараз, отримувати сьогоднішні результати й зумовлює їх небажання працювати на перспективу. Адже виховати демократичні орієнтації громадян значно важче (і значно довше в часі), аніж

вивести їх на майдани боротися зі штучно сформованим «образом ворога». При цьому політичні лідери, що на словах сповідають демократію, забувають, що демократію «неможливо нав'язати, вона виникає за допомогою переговорів» [10]. Більше того, всі демократичні держави «створювалися демократичними методами, іншого шляху просто не існувало. Вони створювалися шляхом переговорів, компромісів і угод» [13].

Спираючись на ці та інші закони соціального розвитку, політико-психологічні особливості українського народу, що мали б робити державні мужі, справді стурбовані долею своєї держави та перспективами її євроінтеграції? Насамперед, усвідомити, що не варто чекати «вже зараз» європейської демократичності у поведінці та уподобаннях українців, як не варто й намагатися їх швидкої ресоціалізації (цей процес радикальної зміни цінностей носить вельми болісний характер). Відтак стає зрозумілим, що хоч як би нам цього не хотілося, але наша реальна євроінтеграційна перспектива є віддаленою й цілком пов'язаною з «розбудовою Європи в собі» – успішністю послідовного закріплення в політичній культурі українського суспільства демократичних цінностей. Слід визнати, що ми поки що не маємо в Україні ґрунтовного компаративного аналізу ціннісних орієнтацій громадян: наскільки вони схожі та відмінні в різних регіонах держави та у порівнянні з ціннісними орієнтаціями громадян країн західноєвропейської демократії. Тобто ми не маємо чітких орієнтирів відправної точки демократизаційних процесів (окрім загальної тези щодо посттоталітарної політичної культури суспільства). Як не маємо й закріплення у державно-управлінських документах конкретних визначень тих цінностей, які маємо намір (якими шляхами?) закріпити у суспільній свідомості. Отже, демократизація по-українськи приймає форму дороги з одного невідомого в інше невідоме [14].

Нарешті дедалі більше політиків, що стикаються з труднощами в розв'язанні економічних, митних і фінансових проблем євроінтеграції, доходять висновку: нині Єдина Європа може й повинна будуватися насамперед на спільній для всіх її учасників культурній політиці [15].

Політичний режим є демократичним тільки в разі, якщо він представляє інтереси широких верств населення. Політична еліта повинна правити в інтересах більшості суспільства, а не для вигоди привілейованої меншості. Демократія виходить з цінності кожної людини, тому прагне до створення цивілізованих умов життя для всіх громадян незалежно від багатства і таланту.

Так, В. Полохало класифікує політичний режим в Україні як «напівавторитарний», створений вітчизняними лідерами, що прагнули, передусім, захистити власні інтереси, але водночас зберегти видимість демократії [17]. Та дослідник знаходить реальні передумови для успіху процесу демократизації українського суспільства. Вони, на його думку, полягають у поступовій активізації громадянського суспільства та наявності в країні демократичної контреліти.

На підставі аналізу наукової літератури та українських політичних реалій можна запропонувати концептуальну модель демократизації українського

суспільства, яка має такі складові:

1. Розвиток громадянського суспільства та зниження рівня віддаленості влади і громадян.

2. Сприйняття демократії як цінності більшістю громадян, порівняно високий ступінь їхньої політичної освіченості, що дає людям можливість робити свій вибір свідомо, на основі знань і раціонального розрахунку.

3. Формування політичної еліти, що сповідує демократичні цінності.

4. Досягнення консенсусу між різними політичними силами. Подолання суперечності між демократичною формою та недемократичною сутністю інститутів влади. Набуття політичними інститутами не тільки демократичної форми, а й демократичного змісту, продукування ними реальної демократичної політики.

5. Високий соціально-економічний рівень розвитку держави, економічна стабільність, переважання середнього класу – це саме ті три основні характеристики, запропоновані Є. Вятром для визначення рівня демократизму політичного режиму.

6. Збереження чесних, змагальних та регулярних виборів.

7. Захист прав меншості. Думка більшості, виражена демократичним шляхом під час виборів, є необхідною, але недостатньою умовою демократії. Лише поєднання уряду більшості й захист прав меншості становлять демократію.

8. І, як зазначає Фелікс Рудич у статті «Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення»: «Гідний лідер-керівник держави повинен брати на себе політичну відповідальність і мати активну позицію стосовно процесів, які відбуваються в країні; об'єднуючи націю, він має бути свідомий того, що інтереси політичної нації є абсолютним пріоритетом стосовно будь-яких, зокрема й регіональних, інтересів; він має тримати на належному рівні планку інтелектуальних вимог до самого себе» [16]. Шарль де Голль: «Справжня шкала, яка дає право наказувати, – це висока культура» [18].

9. Активна життєва позиція молоді. Саме ця соціальна група закладає основи майбутнього благополуччя будь-якої країни. Від того, наскільки глибоко молодь інтегрована в усі сфери життя, залежать напрям і темп розвитку суспільства.

Саме молодь є вирішальним чинником формування демократичних цінностей в суспільстві. Але на сьогодні маємо факти не дуже активно налаштованої молоді, а саме, організація охорони здоров'я (ВОЗ) заявила, що в Україні найвищий рівень дитячого алкоголізму. Наші школярі випередили всіх ровесників із 14 країн світу та 40 країн Європейського Союзу, в яких проводились спеціальні дослідження. Однією з причин загрозливого для здоров'я нації становища медики називають поширення серед молоді, підлітків і навіть дітей слабоалкогольних коктейлів та пива. Чому саме так? Бідою для нас стало збільшення у вітчизняній торговельній мережі слабоалкогольних коктейлів, т. з. алкопопсів. У 1994 році появився слабоалкогольний коктейль джин-тонік, потім ром-кола, бренді-кола. Відтоді ринок слабоалкогольних міксів постійно поновлюється і розширюється. В Україні виготовляють в основному слабоалкогольні мікси на основі спирту з додаванням ароматизаторів,

що імітують популярні напої (віскі, текилу, ром, тощо). Вміст алкоголю в них варіюється в межах максимально допустимого – 8 відсотків. (В Європі в таких напоях спирту 4-5 відсотків) [19].

10. Формування сприятливого зовнішнього оточення, вироблення адекватної новому режиму зовнішньої політики, заснованої на узгодженні наявних у суспільстві інтересів, у тісній співпраці з парламентом, політичними партіями і з урахуванням громадської думки.

З наявних у підсвідомості ідей демократизація має перейти в активну свідому діяльність, до якої залучатимуться всі члени українського суспільства.

Соціальний порядок у відносинах – універсальна цінність будь-якого суспільства. Демократія – це постійно діючий, але впорядкований конфлікт. Іноді він набуває значних масштабів, але від цього міжнародне товариство в підсумку тільки виграє. Отже, культура конфлікту також є важливим здобутком демократії [20].

Сучасна Україна, на думку автора, робить перші спроби ідентифікації цілей і пріоритетів національного розвитку, напрацювання позитивного досвіду формування політичної стратегії і тактики як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Водночас досвід перших кроків становлення національної системи державного управління дає підстави для висновку про те, що рівень політичної компетентності та відповідальності

кадрів, якість підготовки довгострокових і короткострокових політичних стратегій та реалізації тактичних заходів є доволі низькими. Задля ефективності демократії в Україні має напрацьовуватися консолідаційна ідеологія духовною та політичною елітами. Історія мусить об'єднувати, а не сіяти розбрат між громадянами.

Майбутнє демократії тепер пов'язується не тільки з демократією в політичній сфері, а й в економічній, соціальній, культурній та інших галузях життєдіяльності суспільства.

Усі групи суспільства мають почуватися його невід'ємною частиною, а воно – спільним для них. У цьому полягає суть демократії. Без цього демократія приречена на провал. Саме на дотриманні в Україні демократії акцентував увагу комісар ЄС з питань розширення і європейської політики сусідства Штефан Фюле, який брав участь у 7-й зустрічі в рамках Ялтинської Європейської Стратегії (YES). «... Але я хотів би наголосити: є сфери, де компромісу бути не може. Ми не будемо йти на компроміс щодо спільних цінностей, які формують базис наших відносин – це дотримання прав людини, верховенство права та демократичні принципи. Це те, що пов'язує країни-члени ЄС від самого початку його створення. І це ті зобов'язання, які, зрештою, визначають, наскільки близькими є Євросоюз і Україна» [21].

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами, що внесені у 2004 році. Преамбула. – К., 2006.
2. У Чернігові обговорювали витоки і становлення регіональної та місцевої демократії на прикладі європейських країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=30429:2010.
3. Гринчук А. Чому я хочу до Європи? [Електронний ресурс] / А. Гринчук. – Режим доступу : <http://versiv.cv.ua/i/?p=10407/>
4. Кудряченко А.І. Європейський вибір України: досягнення, виклики та перспективи / А. І. Кудряченко // Віче. – 2009. – № 16. – С. 2–4.
5. Шоккенгофф А.Значення європейських цінностей для України / А. Шоккенгофф. – Доповідь на заході Фонду Конрада Аденауера, м. Київ, 6 вересня 2010 року.
6. Палас Н. «Демократія високого стандарту» як один з найголовніших критеріїв членства у НАТО: український вимір / Н. Палас. – Україна-НАТО: регіональний вимір : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів, 6 грудня 2008 року.
7. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) / П. П. Шляхтун – К. : Либідь, 2002. – 576 с.
8. Ештон К. Демократія є сутністю Європейського Союзу / К. Ештон // Євробюлетень. – 2010. – № 10. – С. 14.
9. Папієв М. Яка Європа потрібна Україні? Яка Україна потрібна Європі? [Електронний ресурс] / М. Папієв. – Режим доступу : <http://www.ukraine-poland.com/u/publicystyka/publicystyka.php?id=5358>.
10. Przeworski A. Democracy and the Market / A. Przeworski. – New York : Cambridge Univ. Press, 1991. – p. 80.
11. Барановський Ф. В. Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу : [монографія] / Ф. В. Барановський – Луганськ : «Ельтон-2», 2007. – 407 с.
12. De la Torre. Forecasting political risks for international operations. / Torre De la, Neckar J. D. // International Journal of Forecasting. – Amsterdam. – 1988. – Vol. 4. – № 2.
13. Huntington S. P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century Norman / S. P. Huntington. – Univ. of Oklahoma Press, 1991. – 164 p.
14. Радченко О. В. Трансформація політичної культури суспільства як фактор прискорення європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / О. В. Радченко – Режим доступу : http://soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/radchenko.doc.
15. Культурная интеграция Европы: образец для прагматиков и предостережение для простаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rau.su/observer/N08_93/016.htm.
16. Рудич Ф. Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення / Ф. Рудич // Віче. – 2009. – № 9. – С. 25–27
17. Полохало В. Від авторитаризму до авторитаризму / В. Полохало // Дзеркало тижня. – 2004. – № 34 (28 серп.).
18. Человек и его миссия. Шарль де Голль – великий французский националист // День. – 2006. – 9 сентября.
19. Кінаш Я. Дитячий алкоголізм – одна з найбільших проблем українського суспільства [Електронний ресурс] / Я. Кінаш. – Режим доступу : <http://pravda.if.ua/news-2415.html>.
20. Швець В. Особливості становлення демократії та впровадження демократичних цінностей в Україні й світі / В. Швець, Ю. Шайхалієва // Віче. – 2010. – № 17. – С. 13–16.
21. Фюле Ш. Компромісу щодо демократії бути не може / Ш. Фюле // Євробюлетень. – 2010. – №10. – С. 6.

Рецензенти: Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор;
Ярошенко В. М., к. політ.н., доцент.

© Міхель Д. О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 29.04.2013 р.

МІХЕЛЬ Дмитро Олегович – магістр державного управління, заступник директора Навчально-наукового центру з європейської та євроатлантичної інтеграції України Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: впровадження європейських цінностей та стандартів життєвого процесу в Україні.